

A PANISLAMISMUS HARCZA EURÓPA ELLEN.

I

Eddig a panislamita mozgalom keletkezésének okait fejtettük ki. A mi ennek a jelenségnek esetleges következményeit illeti, nem olyan könnyű, arra a kérdésre felelni, hogy az egyesült islamita testvéri szövetségés majdan sikerrel ellent állhat-e a Nyugat támadásának és hogy ezáltal a mozlím-világ sorsának javulását várhatja-e? E végből mindenesetre behatóan meg kell vizsgálnunk a dolgok állását és gondosan mérlegelnünk a politikai és társadalmi állapotokat. Ezen okok mellett mindenekelőtt az össz-Islamra vonatkozó, még mindig nagyon zavaros és ellentmondó statisztikai adatokat kell bíráló tárgyává tennünk, hogy ama társadalmi test számbeli viszonyait pontosan ismerhessük. Maguk a mohammedánok újabb időben szívesen beszélnek 300 millió igazhivőről, a kiknek állítólag a fele Ázsiában és Európában, a fele pedig Afrikában lakik. Ez persze nagyon bizonytalan, sőt téves számítás, melynél az európai feltevés, hogy 200 millió mozlím van, sokkal indokoltabb, miután ezen szám könnyebben mutatható ki oly országok számadatai alapján, melyekben a statisztikai adatok egy bizonyos állami rend oltalma folytán megbízhatóbbak. Ha ugyanis Chinánál kezdjük a számítást, azt fogjuk találni, hogy ebben a nagy birodalomban nem — mint eddig gondolták — 10 vagy 15, hanem 20 millió mohammedán lakik. Ezt mondja legalább Dabry de Thiersant »Le Mohametisme en Chine« című munkájában — és állítása igen valószínű, miután a tudós író a chinai országot és népét sok évi személyes tapasztalás alapján ismeri. A legközelebbi nagy birodalomban, Oroszországban 12 millió mohammedánt számítanak. Az Indiai császárságban 40 millió van, a maláj mohammedánok állítólag 30 millióan vannak. Ehhez járul Közép-Ázsia, vagyis Afganisztán, a még félig független khánágokkal legfeljebb 7 millióval, Perzsia

5 millióval, az Arab-félsziget, vagyis Jemen, Oman, Nedsol és Hedsasz 12 millióval és végül az Ottoman császárság 22 millióval — a mi összesen 148—150 millió ázsiai mohammedánt tenne ki. Ehhez a meglehetősen megbízható számhoz esetleg hozzáadhatnák az 50 millió egyiptomi, tunisi, algíri és marokkói mohammedánt, miáltal az európaiak által felvett szám annál is közelebb állna a valósághoz, mivel Afrika egyenlítő-körüli és déli részeinek mindenesetre erősen haladó iszlamosításáról nincsenek nagyon megbízható adataink. A mi a sectákat illeti, a mohammedánok tudvalevőleg szunnitákra, sutákra, vahabitákra és abbaditákra oszlanak. A túlnyomó rész, az egésznek majdnem háromnegyede a szunnitákra esik. Ezek ugyan több iskolát képeznek, mint a hanesiták, safiiták, malekiták és hambeliták, ezeket azonban nem különítik el egymástól ellenséges érzelmek, a mit nem lehet mondani a secták egymáshozí viszonyáról, miután az az űr, mely például a sutákat a szunnitáktól elválasztja, sokkal nagyobb, mint az, mely a katolikusok és protestánsok között van. Eme secta-viszonyok daczára, kérdésünk tárgyalásánál mégis majdnem 180 millió mohammedán veendő mint egységes egész figyelembe, a mi igen jelentékeny szám. Irányozzuk most tekintetünket a mozlim világnak erre a zömére és vizsgáljuk, miképen sikerült több mint ezer év alatt az Islam régi egyenlősítő hatása által ezeket a különböző elemeket egy testben egyesíteni és hogy ennek az elvegyülésnek következményei egy esetleges közös mozgalomban érvényre jutnának-e. Nem könnyű a közeledés, vagy épen a kialakulás egyes mozzanatait megtalálni egy oly végtelen nagy földrajzi kiterjedés mellett, mint Marokkótól China keleti határáig, a Jóremény fokától a Szaján-hegység éjszaki nyúlványaiig Dél-Szibériában. Egy ily kísérletnek az éghajlat és a föld roppant különbségei, a physikai tulajdonságok és társadalmi állapotok óriás eltérései állnának útjában és bármit próbáljunk kiemelni, nem nyerünk egyebet, mint a közösségnek egyes gyenge vonásait, melyeket a Korán azon tétele, hogy »az igazhivők mindnyájan testvérek« megteremthetett, de a melyek még mindig nem mutatják egy szorosan összetartozó testvériség képét. Ha pl. a chinai mohammedánokat tekintjük, azt látjuk, hogy a chinai, török és arab vérnek ez a keveréke mindenesetre sok tekintetben különbözik a Mennyei birodalom buddhista fiaitól. Az igazhivő Chinában mint kereskedő, vagy kézműves kiválik becsületessége és szorgalma által, jóindulatú és jótékony, szí-

gorúan követi vallása tételeit, ruházatában, erkölceiben, szokásaiban és egyéb ily külsőségekben azonban lehetőleg más vallású honfitársaihoz alkalmazkodik, vagyis mindent elkövet, hogy a valláskülönbségből származó különválasztó momentumokat csökkentse. Az Iszlám ezen követőit ennek folytán Confucius utódai meglehetősen kedvelik, az Iszlám többi világához azonban csak igen laza kötelek fűzik. Nagy tisztelettel viseltetnek Mekka és Medina iránt, de a zarándoklás parancsolatát igen lanyhán követik; a szent városokban legalább a chinai hadsík nagy ritkaságszámba mennek. Stambulról, a khalifa személyéről és hatalmáról csak zavaros fogalmaik vannak; ők mindegyik előtt a Mennyei birodalom czopfós polgárai és ha őket a közös hit védelmére felhínák, panislamita buzgóságukat legfeljebb jelentéktelen pénzadományokkal tanúsítanak. A dsihadban (vallásháború) csak akkor vennének részt, ha erre a chinai hatóság kényszerítené őket, mint ez 20 évvel ezelőtt a kansui és junnani harcok alkalmával történt.

A mozlím társadalom legközelebbi tagjai: a malájok már valamivel közelebb állanak az Iszlám közös érdekköréhez. Az indiai szigeteknek ezek a 13. és 14. században Indiából megtérített, mint szelíd, könnyen vezethető és békés emberek ismert lakói mindig nevezetesek voltak az erkölcsi és értelmi erély hiányáról, mindig hódoló alattvalói voltak mindenkori uralkodóknak és tulajdonképeni vallási buzgóságuk csak az újkorban keletkezett, mikor Európával közelebbi érintkezésbe jöttek és nyugati műveltségünk fölénye által hitüket veszélyeztetve látták. Fanatizmust aligha lehet szemükre vetni, mert a malájok könnyűvérű nép; vallási érdeklődésük azonban napról-napra nő, zarándokaik számát Mekkában rendszeren 15—20,000-re teszik. Kitűntek a szent városokban tett nagy adományokkal, az Arany Szarvon lakó khalifa tekintélye iránti tiszteletüknek azonban nem adták különös tanújeleit; ragaszkodásuk egyelőre csak a mekkai serif és általában az arab lény szentsége irányában nyilvánult. Lényegesen másképp áll a dolog a 40 millió hindustánira nézve. A nagy Indiai császárság mozlímjai mindenkor kitűntek az arab próféta hite iránti forró szeretetük által. Ezt a szenvedélyt a Visnu-imádók számfeletti ellenségei szították és az egy szent Hermandad alakját öltötte. A hindustáni igazhivők, eredetileg kalandvagyó harcosok, a kiknek számát az idők folytán a legalsóbb kasztokból származó elemek növelték, folytonosan fegyverben állottak a más hitűek ellen, kezüknek

mindig a kard markolatán kellett lennie és a fényes diadalok, melyeket a régi ind hit harcziatlan hívein arattak, mindig csak fokozták merészségüket. Keresztény uralom, anglikán térítési kísérletek daczára még ma is tért hódítanak Bengáliában és másutt. Ott az Iszlám teljesen ismeri a benne rejlő erőt, öntudatos tényezője a nagy Indiai-félsziget politikai életének, a jövőre nézve is vannak tervei és e miatt már régen érintkezésbe lépett Mohammed jogszerű utódával, vagyis a török szultánnal. A Hinduért Tekklesi (indiaiak kolostora) Konstantinápolyban egy régi alapítvány, a félig meztelen, csak tigrisbőrbe öltözött, vad kinézésű hindustáni dervisek már évszázadok óta az egész Ottoman császárság minden vidékét bejárják, minden nemzetiséghez tartozó ozmán tiszteli és megajándékozza őket, és a kötelékek, melyek a Ganges és Indus partvidékeit a mozlim hatalom központjával egybekötik, sem nem újabb keletűek, sem pedig nem oly jelentőség nélküliek, mint azt Európában eddig tartják. A dervisekénél még nagyobb a száma az indiai zarándokoknak az Iszlám szent városaiban és mivel az egykori indiai fejedelmek közül oly sokan szerették magukat a Szeid, vagyis Mohammed leszármazottja címével kitüntetni, könnyen érthető, hogy amaz indiai nagyok és gazdagok erszényéből folyt mindenkor és folyik most is a szent városokban lakó ájtatos semmittevők jövedelmének nagy része. Midőn néhány évvel ezelőtt egy csatornának Medinában való építése céljából adományokért fordultak a hittestvérekhez, egy indiai kereskedő egymaga odaadta a megkívánt egész jelentékeny összeget. Indiai uralkodóházak tagjai jelenleg is szívesen élik le utolsó napjaikat Mekkában, vagy Medinában mint madsavirok (jelenlevők). Majdnem azt lehetne mondani, hogy a hindustáni igazhivők az Iszlám közös ügye iránt a legtöbb buzgalmat tanúsítják és ennél fogva ezen testvériség jövő terveiben még nagy szerepre vannak hivatva, a mint ezt alantabb még ki fogjuk fejteni. Az Iszlám és a khalifa személye iránt tanúsított ily rokonszenv mellett nem csoda, ha Abd-ul-Hamid szultán ezt a viszonyt szilárdítani törekszik. A Porta e célból egy Konstantinápolyban urdu-nyelven »Peiki Iszlám« (Mozlim Híradó) címen megjelenő lapot segélyez és ez a lap, mint halljuk, ma már több ezer példányban jut a Ganges és Indus partjain lakó igazhivőkhöz.

Közép-Ázsia muzulmánjai vallási fanatizmus dolgában nemcsak hogy nem állnak a hindustániak mögött, hanem fölül is

múlják ezeket, csakhogy az érdekközösség eszméje még nem vert náluk mély gyökeret, először azért, mert a legújabb időig nem sejtették a fenyegető veszélyt, másodsor, mert földrajzi viszonyok és társadalmi különlegességek sokkal inkább elválasztották a többi testvérektől, hogysem ily gondolatok foglalkoztathatták volna őket. Még néhány évtizeddel ezelőtt Bocharában, Khokandban és a távoli Kelet-Turkesztánban oly alakban képzelték maguknak az Iszlám erkölcsi és politikai nagyságát, a milyent ez a hitvilág a khalifák idejében mutatott. Az egyes uralkodók épen olyan sokat adtak a Szultan-i-Rum által kiszolgáltatót behelyező fermánra, mint a bagdadi khalifák fénykorában. Igen hosszú út választotta el őket az előbbiektől és az egyes küldöttek, a kik az Oxus és Jaxartes partjairól a Bosporushoz vándoroltak, sokkal járatlanabbak voltak a világi dolgokban, hogysem felfedezhették volna a mélyremenő rothadást, mely az Ottoman államtest csalóka fényességű burka alatt a Nyugat fölénye folytán megindult. Egy zarándoklás ama távoli területekről mindig a legmerészebb vállalkozások közé tartozott és valóban majdnem kétharmada a kegyes utazóknak elpusztult az éghajlat és a hosszú utazás fáradalmi következtében. A szultán maga igen nagy tiszteletben állott és áll; mindig ájtatos körmenetekben vitték Közép-Ázsia városain keresztül a Magas Portának arany porzóval beszórt fermánjait és még inkább Mohammed állítólagos szakállából ajándékba küldött szálakat. Nem lett volna biztos az élete annak, a ki azt merte volna állítani, hogy a khalifa hatalma a hitetlenek miatt veszélyben forog. Ma, midőn az Ottoman császárság függelékei darabonként lemorzsolódnak és maga Közép-Ázsia is orosz uralom alá került, ezek az emberek is másképen gondolkoznak, keblükben felébred a közös veszély érzése, de kitörésre, vagyis tetteles ellentállásra egyelőre azért sem kell gondolni, mert a középázsiai mozlimeket évszázados háborúk és a benszülött fejedelmek zsarnoksága erősen szétszakította és mert ők, miként az újkorban is láttuk, a hódítót egymás leigázásában támogatják.

Némileg jobb a helyzet az orosz birodalomba már bekebelezett mozlimeknél. Kazán, a Krím és más helyek szorgalmas, becsületes és szellemileg tehetséges lakói háromszáz éves orosz uralom daczára meglepő módon legkevésbé sem felejtették el állandóan titokban tartott rokonszenvüket többi hitsorsosaik, nevezetesen a Ottoman császárságban lakó török testvérek iránt. Daczára annak, hogy a magasabb társadalmi osztályokhoz tar-

tozók közül sokan oroszul beszélnek és írnak, hosszú üzleti utazásokon éveket töltenek görög-keleti oroszok között és daczára annak, hogy az orosz kormány mindent elkövet ezen idegen elemek áthasonítására, ezek az emberek erkölceikben és szokásaikban, házi életükben és iskoláikban csodálatos szívóssággal és stoicismussal ragaszkodnak a hagyományos világfelfogáshoz és a műveltségnek az Iszlámból folyó szelleméhez. Sajátképeni lényükre nézve megtelepedettekre és nomádokra oszlanak. Az utóbbiaknak alig lehet nagyobb mértékben hitbensőséget és különösen az egész Iszlám-világ összetartozásának tudatát tulajdonítani. A kirgizek, baskírok, nogájaiak az ázsiai igazhivók között a műveltség legalsóbb fokán állanak; ám szellemi haladás ezeknél csak egy megerősödött Iszlám aegise alatt lehetséges és abban a versenyküzdelemben, mely az uralkodó Oroszország egyháza és a leigázott tatárok mollái között ezen nomádokért megindult, rendesen a mollák voltak a győztesek. Oly messzire megy az orosz birodalom mozlim alattvalóinál a vallásos lelkesedés, hogy sokan elhagyják házukat, otthonukat és az Ottoman birodalomba vándorolnak ki, daczára az itt uralkodó bizonytalan politikai állapotoknak. A Krím, melyben a múlt század vége felé még 180,000 mohammedán lakott, ma már csak 80,000 ily lakót számít. Ez a kivándorlási kedv természetesen csökken a szultán uralmának látható hanyatlása arányában. A csárok mohammedán alattvalója a faját jellemző vak fatalizmussal nyugszik bele sorsába; ám azért nem lehet észrevenni Mohammed tanai iránti lelkesedésének legcsekélyebb gyöngülését sem. Sőt ez inkább intensivebbé válik és miután ezen embereknek, a kik nem tartanak 130 ünnepnapot egy évben, nincs mindig szemük előtt a pálinkás üveg, nem vezetik a pópák — ezeknek lankadatlanul tevékeny törekvése anyagiilag is kellő alappal bír, jelentőségét az Iszlám-világ jövő sorsára nézve egyáltalában nem lehet és nem szabad figyelmen kívül hagynunk.

Ha tekintetünket most már Törökország mohammedán lakosságára, tehát magának a khalifának alattvalóira terjesztjük ki, mindenesetre felesleges itt különösen kiemelnünk, hogy a tulajdonképeni törökök és így a kurdok, lázok stb. is, a kik már évszázadok óta áldoznak vagyont és vért az Iszlám fenntartásaért, még mindig jelentékeny erőt képviselnek és úgy mint az elmúlt századokban, egy esetleges jövő harcban sem

adnák ki kezükből a vezető szerepet. Minden égtáj törökét jellemzi a mély vallásos érzés, az uralkodóház iránti rendíthetetlen ragaszkodás és különösen azok a harczias erények, melyeket Ázsia belsejéből hozott magával és melyeknek minden időben képviselője volt. Az arabokról nem lehet ugyanezt állítani; ezek sem mint világi uralkodót, sem mint egyházi főt nem nagyon szeretik a szultánt, sőt inkább sohasem titkolták ellenszenvüket az iránt, a mi török, ámde azért mégis nagyon tévedne az, a ki különváló törekvéseiket és nemzeti önzésüket oly következményekkel akarná összeköttetésbe hozni, a melyek a mohammedán világ közös javára nézve hátránysak lehetnének. Erről a viszonyról alantabb bővebben fogunk szólni; itt csak azt említjük meg, hogy a 12 millió arab a sectakülönbségek, a vahabiták, abbaditák, szunniták daczára a veszély idején kevésbé gondolnának czivakodásaikra, mint a közös ellenség elleni védelemre.

Éjszaki Afrika iszlamvilága, mely épen legújabbán költötte fel Európa érdeklődését, annál inkább megérdemli teljes figyelmünket, hogy a mohammedán világnak ezeket a nyugat felé előnyomult részeit eddig kevésbé ismertük és ezért többnyire félreismertük. Pedig az Iszlám Afrikában egy külön világot képez, egy hitvilágot, mely az ázsiaitól sok tekintetben különbözik, melyről azonban kétségtelen, hogy a sötét földrészen még nagy jövőnek néz eléje; egy jövőnek, melyen az európai nagyravágyás nem egy terve fog még hajótörést szenvedni. Nevezetes jelenség, miként él tovább még sok évszázad után is csendes, de nem gyöngült tűzzel az a rajongó szellem, mely az első arab hódítókat győzelemre vezette. Mert arab keverékfajok azok, a melyek bederek, mórok, berberek stb. nevei alatt a régi éltető befolyást gyakorolják a tömegekre és messze a földrész belsejébe, az Egyenlítőn túl terjesztik azt. Ez a szellem az araboktól származott át a berberek zömére, ezektől pedig a déli államok fekete népességére és habár a malekiták iskolájának szigorúan puritán irányzata nem mindenütt észlelhető és a mai napig csak Afrika éj szaki szélén tartotta fenn magát eredeti frissességében, mégsem lehet figyelmen kívül hagyni egyes tűzhelyeit a fanatizmusnak, melynek forróságát mindenekelőtt a francziák érezték. Snussi seikh rendjének tagjait, a kairuani szent sírhoz zarándoklókat vak fanatizmus tekintetében bátran Baha-Ed-Din tisztelői, a Bektasik testvérszövetkezete, vagy a patrai sötét társaság tagjai mellé állíthatjuk. Afrikát a

nyugati műveltség sugarai, a keresztény hatalom és fölény még kevésbé érintették, mint az ázsiai continens legtávolabbi részeit, de azért ennek a világrésznek igazhivői még sok munkát fognak a keresztény világ nagyravágyásának adni.

Ha ezek után közelebbről szemügyre vesszük az egész Iszlám-világ mai állapotáról futólag odavetett vázlatot, arra az eredményre fogunk jutni, hogy a közösség egyetlen vonása eddig csak az összetartozásnak előbb érintett és a »Minden igazhivő testvér« mondásból keletkezett érzéséből áll, mely ugyan az elméletben mélyen behatolt az Iszlám életébe, azonban eddig gyakorlatilag nem vált és nem is válhatott be. Ha Dsedában, vagy Jambuban, Mekkában, vagy Damaszkuszban, Mohammed sírjánál, vagy az Arafatnál a vad »lebeik« kiáltás közben látjuk magunk előtt a világ legkülönbözőbb országaiból összeözönlött zarándoksereget, mindenestre benyomást fog reánk tenni a benső egyetértésnek az a látszata, melyet ezen különböző színű, származású és nyelvű emberek mutatnak; de miként már az arab imádságok túlnyomóan sok torok-hangjának kiejtésénél feltűnik a beszédszervek különfélesége, úgy bizonyos népi sajátságokból származó momentumok arra a meggyőződésre készítetnek, hogy a hit hatalmas szava még nem egyesítette ezeket a különböző elemeket és ezek még távolról sem jutottak el a krystallisatióhoz ahhoz az alakjához, mely a jelen viszonyok között egyedül volna mérvadó: azaz a keresztény nyugat előnyomulása elleni védekezésre alkalmas. Az igazhivők igenis testvérek, de csak Allahban és a prófétákban, nem pedig társadalmi vagy éppen politikai tekintetben. Egyelőre csak titkos egyetértés létezését jelezhetjük, nem pedig a veszély esetére erőteljes fellépés jeleit. Egy erős és szilárd egység megteremtéséhez hiányzik az Iszlámból az a cohaesio, melyet csak a műveltségnek bizonyos foka adhat, hiányzik egy vezető, a kitől különben a Nyugat mai állása mellett amúgy sem lehetne sikeres tevékenységet várni, főképen pedig hiányzik a nagy, fenyegető veszély tudata, melynek minden rendet és osztályt, minden égtáj országait egyaránt át kellene hatnia, hogy a tunya tömegeket erélyes védekezésre ébreszsze és fegyverre szólítsa. Mondjon ki mit akar, ez a tudat máig még nem járta át egészen az Iszlám nagy testét. Igaz, egy előérzet, egy homályos sejtelen rezgi át legtávolabbi tagjait; csodálatos dolgokat suttognak egymás fülébe az emberek a nyugaton lakó hitetlenek hatalmának növekedéséről, álomlátásokról, kabbalis-

titkos mondatok magyarázatairól, híres szentek jövendöléseiről beszélnek, melyek mind az Imam Mehdi közeli megjelenését jelentik. Tovább mehetünk és egy a mollák beszédeiben és irataiban, India, Mekka és Közép-Ázsia mecseteiben és iskoláiban a már megkezdett agitatio csalhatatlan jeleit láthatjuk, egy agitatioét, melyről a tulajdonképeni Európa csak igen keveset tud, de a mely azért mégis az egyetértés létesítésére irányuló törekvés igen gyenge kísérletének tekinthető. Nehéz lenne megjósolni, hogy Európa folytonos, sőt túlbuzgó előnyomulása mellett ez a helyzet fog-e fenmaradni, vagy az egyetértésnek ezek a rejtett szálai az idők folyamán szilárdabb kötelék alakját fogják-e öltetni. Az az egy azonban bizonyos és kétségtelen, hogy ez a most még titkos és gyenge mozgalom vészterhes felhőket mutat az érdekelt keresztény államoknak és különösen gondolkozóba ejthetné Franciaország, Angolország, Oroszország és Hollandia politikusait, mely államoknak több mint 80 millió mohammedánja van. Ezen dolgozat keretében nem fejthető ki részletesen amaz államokat fenyegető veszély természete és minémúsége és csak futó megjegyzésként álljon itt, hogy pl. Angolország valóban öngyilkos politikát követ, midőn a veszélylyel nem törődve, az Iszlám támadóinak első sorába áll. Angolország uralma Hindustánban a tiszta emberiség kifolyása és valódi áldás az ottani emberiségre nézve; ámde ezt nem akarja elismerni a 40 millió mohammedán, az a 40 millió, a kik erély, harczképesség és fanatizmus tekintetében messze megelőzik a más hitűeket és a kik már most is erősen érintkezve az Iszlám világi hatalmának központjával, egy válságos órában nagyon árthatnának Albion érdekeinek. Az Iszlámban végbenő titkos forrongás még inkább intelmül szolgálhatna a francziáknak, a kiknek hetvenéves uralmuk alatt Éj szak-Afrikában legkevésbé sem sikerült a 3 1/2 millió mohammedán alattvaló rokonszenvét megnyerni, még kevésbé magukat a szomszéd mozlím államokban megkedveltetni. A mohammedán lakosság említett számából legfeljebb 200,000 arab az, a kik a berber népesség tömegét az idegen betolakodók ellen ingerlik és ösztökélik, időről-időre fel is lazítják és ha a lázadás egyes szikrái kívülről szítva egy lángban felcsapnának, elég rosszul járhatnának a francziák, a kik eddig Algír területén a gyarmatosításban nem mutathatnak fel eredményeket. Mindenesetre nagyon is nagy lenne az ára Algírnak, mint a hadi készség melegágyának. Hollandia sem tévesztheti el szem elől ezt a

tényállást az atcsinbeliek ellen legutóbb viselt háborúk tapasztalatai után. Mert a ki emlékszik arra a hangulatra, mely 1873-ban az Atcsinszk szultánja és a hollandi kormány között lezajlott háború alkalmával a török, arab és hindustáni sajtóban kifejezésre jutott, a ki tudja, hogy már akkor a legtávolabbi vidékek mozlímjai élénk érdeklődést mutattak Sumatra sorsa iránt, az a vaserő daczára, mely a maláj szigetek mohammedánjai között ma a rendet fentartja, nem fog abban a képzelemben élni, hogy a nyugalom alaposan helyreállt és az idegen uralom elleni gyűlölet ki van irtva.

A mi Oroszországot illeti, ennek mindenestre kevesebb oka van félni, mint az előbb említett államoknak; először már azért, mert Közép-Ázsia kivételével a mozlím elem mintegy a keresztény tömegek közé van ékelve, már régen elfelejtette önállósága napjait és a keresztény uralom iránti mély ellen-szenvét legfeljebb azáltal nyilvánítja, hogy hátat fordít a csárok birodalmának és az igazhivők országában telepedik le. Közép-Ázsia és az ezzel szomszédos puszta-terület, a melyen legalább 6 millió mohammedán lakik, jövőben esetleg veszélyes lehet Oroszországra nézve, jelenleg azonban nem az, mert az idegen hódítók ellen felkelés csak úgy gondolható, ha az özbegek, tadsikok stb. kívülről, tehát Afghanistanisztán felől kapnak ehhez segítséget.

Egészben véve európai államaink kilátásai az általuk leigázott mozlím országokban nem valami fényesek. Az ottani állapotok kevesebb bizalmat ébreszthetnek, mint a század elején, vagy akár csak két-három évtizeddel ezelőtt, mert ha a könnyebb közlekedés és a sajtó mindinkább növekvő befolyása hatalmas emeltyűnek és hasznos fegyvernek bizonyult is a Nyugat kezében, másrészt éppen ezek az eszközök kétségtelenül az európai aggressiv tárgyainak is hasznára váltak. Ez a tényállás nem maradhatott soká észrevétlen és a kölcsönös érintkezés mezején éppen most idéz elő oly jelenségeket, melyek teljes mértékben érdemesek minden gondolkozó ember figyelmére. Azt kezdik átlátni, hogy a mozlím-világ holtnak gondolt teste, melyről azelőtt kiki tetszés szerint vágott le egy tagot a másik után, mégsem egészen olyan halott, a milyennek hitték. A belső megmozdulásoknak nevezetes jeleit vették rajta észre és most azon vannak, hogy mindenekelőtt azt a pontot fedezzék fel, a melyből ez a villamos áram kiindul. Miután az egész Iszlámban most is az Ottoman császárság képezi a politikai nagyság és hatalom

legnagyobb tényezőjét, és a szultán valósággal az igazhivők egyházi feje, azt tartják, hogy Konstantinápolyban megtalálták ama kiinduló pontot és szokatlan hevességgel kelnek ki a Porta és különösen Abd-ul-Hamid szultán, mint a tulajdonképeni fons et origo mali ellen. Az európai hatalmak támadásai Törökország ellen persze nem új dolgok, de csak újabban hangzik fel az a vád, hogy a szultán lett az Iszlám titkos összeesküvésének feje és a rejtett szövetség szóvivője. Ebben is előtérben áll a köztársasági Franciaország, mely régebben ama titkos agitatio elleni harcz céljaira Parisban »Basir« (A belátás teljes) cím alatt egy arab és egy török lapot is alapított, hogy ezzel a khalifa lelki hatalmát megtörje és a szultán hitelét az igazhivők előtt lerontsa, Ezen az úton a francziák oly naivitással haladnak, a mely párját ritkítja. A szajnaparti kormány ugyanis a Bosphorusnál lévő képviselője által előterjesztéseket tétet a szultánnak, hogy miként engedheti meg, hogy az El-Dserail arab lap Tunis és Algír mohammedánjait a közös hit érdekre nézve felvilágosítsa és irántuk testvéri rokonszenvet fejezzen ki; sőt Párisban, a nélkül, hogy kimondanák, azt kívánják, hogy a stambuli mohammedán sajtó egyenesen elátkozza és kiközösítse az éjszakafrikai mozgalom fejeit, mint Abu Ammama-t és Si-Suleimant azért, mert a keresztények hódító politikájának ellene szegülnek. Azt hisszük, hogy ebben egy kissé sokat követelnének a Portától és a szultántól, a ki ellen a francziák Syriában és a maroniták között már évtizedek óta egészen nyíltan és szabadon áskálódnak, a kit bitorlóként állítanak oda és a kinek uralma ellen nemcsak a keresztényeket, hanem a kurdokat, drúzokat és maronitákat is izgatják.

Korunk kereszteseinek ezt a legújabb harczmódját a francziák mellett, a kiknek lábai alatt egy kissé forrón ég az afrikai homok, angolok is magukévá tették, nevezetesen Gladstone szabadelvű iskolájához tartozó angolok, a kik az exaltált brit államférfiú »czakumpak« politikáját úgy kívánják folytatni, hogy nemcsak Európából akarják a törököt kidobni, hanem egyáltalában el akarják ezt pusztítani a föld színéről, természetesen csak abból, a célból, hogy a beállott fejtelenségben a mozlímek tartományaiban annál jobban gazdálkodhassanak és a rend helyreállítása czimén ad majorem Dei gloriam annál jobban megtölthessék zsebeiket. Ismételjük: Angolországnak csak szabadelvű, iskolája az, a mely ily nemes és emberies terveket forral és apostolait legújabbán a különböző folyóiratok

hasábjain is működteti. Egy ily törökellenes szóáradatot hozott régebben a »Fortnightly Review« egy meglehetősen hosszú lélegzetű, öt számban folytatott essay alakjában egy Nedsdből hosszabb tartózkodásról visszatért Wilfrid E. Blunt úr tollából, a ki felesége, Lord Byron egy unokája, kíséretében meglátogatta volt Arabia belsejének beduin törzseit. A kétszeri látogatás alkalmával gyűjtött úti tapasztalatokat ez az úri hölgy írta le; a férj úr pedig közli ama par excellence szabadelvű folyóiratban politikai vallási tapasztalatait, mondhatni vándorlása opima pars-át. Más hasonló természetű tirádák Franciaország különféle folyóirataiban és napilapjaiban jelentek meg. Szerzőik többnyire olyan emberek, a kik a mozlim országokat csak futólagos szemléletből ismerik, a viszonyok mélyébe tulajdonképen soha be nem hatoltak, sőt talán nem is próbáltak behatolni. Valóságos időpazarlás lenne, ha ezeknek az uraknak prófétai kinyilatkoztatásokból és fontosaknak lenni akaró észrevételekből álló ítéleteit kritikai vizsgálat tárgyává tennők, vagy épen meg akarnók czáfolni. Csupán érveik uralkodó tónusa és irodalmi törekvéseiknek valódi végcélja az, melyet nem hagyhatunk figyelmen kívül, miután eme tárgynak különben ritka megvitatása miatt a közvéleményt könnyen félrevezethetnék. Európa tudós köreiben elég olyan ember van, a ki gazdag tudományanyag segítségével kimutathatná az ily téves felfogások alaphibáját, csakhogy ezek már megszokták, hogy a speculativ tudomány szószékéről ne szállj annak le a gyakorlati köznapi kérdések terére. Hogy ebben igazuk van-e, vagy nincs, azt most itt nem kívánjuk fejtegetni; annyi azonban bizonyos, hogy az államok igazgatói ama bölcs tanácsok hiányában a politikában sokszor a legnagyobb hibákat követik el és actiókba vetik magukat, a melyeknek célja épen azért elhibázott, mert a kiindulásnál nem állottak rendelkezésre a kérdéses területre vonatkozó beható kutatások eredményei.

Épen egy ilyen hibát akarnak Európa bizonyos részeiben elkövetni, midőn nem gondolva a súlyos következményekre, az össziszlamnak hadat izennek és egyelőre az Iszlám mostani vezetője: az ottomán uralom világi és szellemi hatalmának teljes elpusztítására törekszenek. Miután tudniillik a szultán elvesztette Európában majdnem minden birtokát és Ázsiában is inogni látja politikai állását, tehát világi hatalma már majdnem egészen tönkrement, a fentebb említett körökben arra dolgoznak, hogy állását mint khalifa, vagyis az igazhivők

fejedelme is elveszítse. Ennek elérése végett mindenekelőtt felhozzák a törökök nemzeti hibáit, mint a melyek a művelődésre képes Iszlámnak mindenkor hátrányára szolgáltak és a melyek a különleges arab-mozlim műveltség világ hanyatlását tulajdonképpen okozták. Ezt a vádat azzal az ismert szólammal indokolják, hogy a török lovak patái alatt nem sarjadhat ki műveltség, hogy az ozmánok mindig mint hódítók, zsákmányolók, vérontók, de sohasem mint városalapítók tűntek ki, felhozzák irodalmukat, mely csupa utánzatból áll és semmi eredetiséget nem mutat, sőt még tovább mennek és a török jelleg ezen árnyoldalainak akarják tulajdonítani azt a gyűlölséget, mely a törökök és arabok között ma uralkodik és már évszázadokkal ezelőtt is uralkodott. Nos, legtávolabbról sem jut eszünkbe, hogy fehérre akarjuk mosni a szerecsent; a vádak, melyeket a törökök ellen emelnek, részben igazságosak; csak indokolásuk ellen kell kifogást tennünk, miután ama hátrányok és károk nem annyira a törökség nemzeti sajátságaival, mint inkább azzal az állással hozandók kapcsolatba, melyet ez a harczias középázsiai lovasnép Nyugat-Ázsia eseményeinek színpadán elfoglalt és bizonyos tekintetben ma is elfoglal. Hogy a törökök nem szándékos pusztítói a műveltségnek, nem elvi ellenségei a szellemi mozgalomnak, ezt bebizonyította a Szeldsukidák uralkodóháza Perzsiában, a Kharezmidákó Ázsia belsejében és a Seferidákó a mai Iránban. Hogy azonban mint a durva harczyi mesterség kiváló művelői általában kevesebbet foglalkoztak a békés munkákkal, a művészettel és a tudománnyal, mint az arabok és perzsák, ezt megmagyarázza az az egyszerű tény, hogy ők voltak mindig emezek tulajdonképeni harczoló és védő hatalma és úgyszólván ezek érdekében forgattak kardot. A mennyire módunkban áll a khalifák történetére visszatekinteni, mindenütt azt fogjuk látni, hogy az arab elem katonai képessége csak a próféta tanításáért való lelkesedés első mámorában, legfeljebb az Iszlám első két századában érvényesült és hogy ettől kezdve jobbra csak török segédc csapatok terjesztették a bagdadi khalifa zsoldjában Ázsia különféle vidékein a Koránt és tartották féken a Tigris uralkodóit. Törökök voltak azok, a kik az Omajja uralkodóház hatalmának összeroskadásakor Ebn-Muslim vezetése alatt az Abbassidák uralkodóházát juttatták a khalifaságra, török harczosok voltak azok, a kik, miután Helagu 1258-ban kirabolta és elpusztította Bagdadot, a Nílus partjain újból felállították a khalifaságot,

mert a kiket mi mamelukoknak nevezünk, azok alapján véve nem voltak egyebek török rabszolgáknál, a kiket az elpusztult egyiptomi fatimidák velencei rabszolgakereskedők közvetítésével kaptak a Volga partjairól, az Azow-tengertől keletre és az Oxus éj szaki vidékén elterülő pusztaságokról. Ma már történelmileg bebizonyított tény, hogy a régi Velence és Genua jó keresztényei mint tulajdonképeni szállítók nagy szerepet játszottak az Iszlám hadi erejének előállításánál és annál jelentékeny hasznot is szereztek. A »mameluk«, helyesebben »merniük« szó arabúi szószerint annyit tesz, hogy rabszolga; eleinte valóságos harci rabszolgák is voltak, a kiből később nőtt ki a praetorianusok és Egyiptom tulajdonképeni urainak csapata. Végül törökök és pedig ozmánok voltak azok, a kik II. Szelim vezetése alatt 1515-ben elragadták a khalifaság jogát Tuman Bey mameluk-főnöktől, ez időtől fogva a mai napig mindig az Ozmán-uralkodóház, vagyis a törökök birtokában volt a khalifaság.

Azon kétségbe nem vont ténynél fogva tehát, hogy az Iszlámban a lelki fölény majdnem mindenkor elválaszthatatlanul együttjárt a világi hatalommal, nagyon nehéz lenne elvitatni, hogy az Iszlám fölötti sajátképeni örökös nem volt mindig a törökök kezében. Igaz, hogy az arabokban lakozó semita szellem csodálatosan nekiindult az Iszlám monotheistikus tanai elterjesztésének; az arab szellem növelte az Iszlámnak világtörténelmi jelentőségét, ez adta neki a művészet és tudomány körüli érdemek dicsfényét, de éppen ezért volt az később képtelen arra, hogy durva hadi mesterségben kitűnjék. Ehhez segítőkre volt szüksége, a kiket megtalált a török puszták ősi eredeti fiaiban, a kiket ugyan kezdetben, zsoldoskorokban az arabok mint vad legényeket lenéztek és azután, mikor az egykori rabszolga úrnak tolta fel magát — még jobban megvetettek. »Kesafeti-turki«, vagyis »török gorombaság« ma is az arabok rendes szidalma és most is minden arab szájában él a közmondás, hogy: »Őrizkedj a töröktől, mert ha nevet, szeretetből esz meg«. Ezt az évszázados gyűlölséget természetesen csak fokozta az Ottoman uralkodók megromlott gazdálkodása és még jobban az újítás terén tett első lépéseik. Az arab annak büszke tudatában, hogy az ő népéből származott a próféta, az ő nyelvén íródott a Korán, az arab nyelv köntösében lépett fel a mozlim tudományosság, a legmélyebb megvetéssel tekint le a durva törökre, még ha ez efendi, bej, vagy basa is.

Ellenszenvét és gyűlöletét nem is titkolja, ámde ez a szenvedély még korántsem nyilatkozik nála oly alakban és oly hévvel, hogy igazolná bizonyos európai politikai körök feltevését, mely abban a nyílt elszakadás, az Iszlámba beütött testvérgyűlölet magvát akarná felfedezni. Ebben francia és angol publiczisták nagyon tévednek, különösen hiú bizonyos publiczisták reménye, a kik ily sárkányfogak elvetése után bő aratást várnak. »Az igazhivók mindnyájan testvérek« — mondja a Korán. Bármenyire gyűlölje az arab a törököt, ez a gyűlölet csak ahhoz hasonlítható, a mely családi körben fennállhat; és abban a pillanatban, midőn ezt a családi kört kívülről támadják meg és a hitetlenek túlereje fenyegeti azt, a harag egyszerre eltűnik és a moziim hatalom egyesülve fordul a közös ellenség ellen. Az Iszlám kettéválasztására, vagyis az araboknak a török elleni harczra való felhasználására irányzott kísérlet nemcsak I. Napóleonnak nem sikerült legkevésbé sem, a ki pedig nyilvánosan az Iszlám hívének vallotta magát, hogy a »La illahi il' Allah« által nagyobb eredményre működhessek, hanem még a moziim Mehemed Ali sem mert volna ily lépést tenni, mert daczára nagyravágyásának és tehetségének, ez az egykori kavalai rablóvezér távolról sem követte azokat a magasröptű terveket, a melyeket az európai diplomacia és a mai történetírás tulajdonítanak neki. Épen ezek ellenkezőjét bizonyítják azok az ügyiratok, melyekbe 22 évvel ezelőtt Besid basa hátrahagyott iratainak rendezésekor betekinthettünk és melyek maga Mehemed Ali által aláírva, a khalifa iránti legmélyebb tiszteletet fejezik ki és neveltségessé teszik az európai részről neki tulajdonított magasraczélzó terveket.

Ismétlem tehát, hiú fáradozás az, ha iszlamellenes államférfiaink az Iszlám kebelében a nemzetiségi gyűlöletet szítják és az abból esetleg támadható tűzvészből hasznot akarnak húzni. A nemzetiségi eszme még teljesen ismeretlen az Iszlám népei között és még sokáig az lesz, legalább addig, a míg a Korán el nem veszi egyenlősítő befolyását és a míg a Kurban-ünnep alkalmával Arafal hegyénél évről-évre a legkülönbözőbb égtájakról jött igazhivók torkából hangzik a mélyen megrendítő »Leleik!«. Egyes európai utazók, a kik mivel európaiak és utazók, mindent csak felületesen látnak, az arabok közötti nemzeti forrongásról és egy mélyremenő törökellenes mozgalomról akarnak hírt adni; de úgy látszik, ezek az urak azt hallották és látták, a mit épen hallani és látni akartak. Én is érint-

keztem mozlimekkel nem napokig és hónapokig, hanem évekig; engem maguk közül valónak tartottak és én sajátszemű megfigyeléseim alapján fejezhetem ki azt a nézetet, hogy az arab sohasem lesz az európai diplomácia kezében törökellenes eszközzé alakítható és legkevesébbé fog a khalifa ellen fellázadni azért, mert ennek anyanyelve török és nem arab. A már előbb említett Ebul Huda seikh erre vonatkozólag egy régebben kiadott röpiratában a következőket mondja: »A konstantinápolyi török és arab lapok egy idő óta azon fáradoznak, hogy azon káros közlemények ellen harcoljanak, a melyeknek célja az arabokat őseik szent útjainak elhagyására indítani. Mivel magam is az arab néphez tartozom, hazafias kötelességemnek tartottam az igazság érdekében egy szót szólni és ezt az emlékiratot közzétenni.« Miután állításai megerősítésére a mozlím theologia elismert tekintélyeire, mint Schub-ed-din ibn el Rebi, Mulisz-ed-din ibn Arabi és másokra hivatkozott és bebizonyította, hogy a khalifaság mint minden mozlím egységének kifejezője, osztatlan tiszteletet és engedelmességet érdemei, Ebül Huda így folytatja: »Minden ország arabjai nemcsak hátsó gondolat nélkül fognak a khalifa parancsainak engedelmeskedni, hanem mindenkor készek lesznek ennek szolgálatában vagyonukat és vérüket feláldozni. Azok, a kik az arabokat erről a helyes útról le akarják téríteni, hiába fáradoznak rosszindulatú szándékaikkal. Az arabok sohasem fogják maguktól elutasítani a dicsőséges címet, melyet mint a khalifaság trónjának harcosai szereztek maguknak és sohasem lesznek néhány áruló eszközévé. Ezek a perfid merényletek legfeljebb azt fogják előidézni, hogy az arab nép megemlékezve nemes származásáról egyesülten fog a császári trón köré seregleni. Az Iszlám egyesülésének nincs más célja, mint saját jogainak védelme és sohasem fogja azt a jelleget ölteni, a melyet az igazság ellenségei tulajdonítanak neki. Azok a lazítók, a kik araboknak adják ki magukat, hogy ezt a népet félrevezessék, tulajdonképen csak az arabok rágalmazói és miként a világosság nem rejthető el erőszakosan az álnokság függönye mögött, úgy engem is arra indított a rokonszenv, melyet fajom iránt érzek, hogy itt nyíltan beszéljek és a hazugságot és rágalmat visszautasítsam. Ilyen modorban szerkesztett nyilatkozatokkal más iratokban is találkoztunk és azok mindnyájan arra vallanak, hogy európai részről Syriában, Jemenben, Ománban és Nedszben, tulajdonképen az arab világ minden pontján igen buzgón azon vannak, hogy a török uralom és a

török khalifa személyisége hitelének lerontása által az arab népben olyan áramlatot idézzenek elő, a mely az Ottoman uralomnak Európában látható teljes pusztulására való tekintettel arra készíthetné elő a kedélyeket, hogy az Iszlám vezetése tulajdonképen az arab népet illeti meg és hogy ennek a vezetés átvételére készülnie is kellene.

Miután mi a minden oldalról és sokszor nagyon igazságtalanul megtámadott törökség, egy sok jeles erény nyel ékeskedő néptörzs iránt táplált és sohasem titkolt rokonszenvünk daezára már évtizedekkel ezelőtt azok közé tartoztunk, a kik a rossz török gazdálkodást megróttuk és kárhoztattuk, most sem mulaszthatjuk el, hogy reámutassunk arra a hamis következtetésre, melybe a törökellenes publicisták és államférfiak oly gyakran esnek, midőn a rossz gazdálkodást, fejtelenséget, újítások iránti ellenszenvet úgy állítják oda, mint a törökség kizárólagos bűnét és baját, és azt remélik, hogy azok a kedvezőtlen állapotok rögtön megszűnnek, a mozlim Kelet azonnal megifjodik, a mint a török nép helyébe az arab lép. Ez egy gonosz csalódás, egy tudatlanságból eredő tévedés. Rossz gazdálkodás, fejtelenség, merev maradiság és idegenkedés az újításoktól semmi esetre sem tekintendő nemzeti szempontból, mert ezekkel a bajokkal kezdettől fogva találkoztunk a mozlim Indiában, Perzsiában és az Ottoman császárságban egyaránt; ezek tehát mindenekelőtt mozlim-ázsiai és nem különösen török eredetűek és így egy hajszállal sem csökkennének vagy javulnának, ha a legfelsőbb vezetés arabba lenne is. Sőt azt az állítást merném koczkaztatni, hogy ha az újkori kulturvilág útjára térésről van szó, az ozmánok, származásukra nézve görög, szláv, örmény, cserkesz és kurd elemek konglomerátuma, talán kevésbbé mutatják és mutatták magukat maradiaknak, mint ezt a tulajdonképeni arab törzstől várhatnók. Az Iszlám elméleti ismerői arab szövegmagyarázók és hittudósok szavaira támaszkodva és eme nép szellemének merész szárnyalására utalva, épen az ellenkezőt kívánják állítani és a fanatizmust és vak szilárdságot kizárólag a rest szellemű török jellemző tulajdonságának tekintik. Ez mind nagyon szépen fest az elméletben, de a gyakorlat kérlelhetetlen bizonyító erejével egészen mást mond. Szívesen elismerjük, hogy a beduin keveset gondol korántételekkel és mint Mohammed tanának lanyha követője ismeretes. Ugyanezt mondhatjuk más vidékek pusztalakóiról, miután Közép-Ázsia városainak vad zelotizmusa daczára a török

pusztalakó még a mollák által több évszázad óta megdolgozva is épen olyan gyenge mozlím, mint a beduin. Ha tehát utazóink a beduinok vallási lanyhaságában sajátos arab türelmességet és szellemszabadságot látnak, ebben, mint mondtam csalódnak, mert a városi arab, nevezetesen az arab molla, mindig a mozlím vallási lelkesedés megszemélyesítője volt. Syria és Arabia seikhjei és kegyeséletűi vékonyra vasalt széles turbánjaikban, szigorúan mozlím előírás szerint összeállított ruházataikban, vad és merev pillantásukkal izzó vallási szenvedélyt árulnak el és a török és perzsa származású mollák mellett oly állást foglalnak el, mely épen nem szól a fanatizmus csekély foka mellett. És ezenkívül hol nyilvánult a hitfanatizmus, a kereszténység elleni gyűlölet erősebben, mint az arabok között? Az utóbbi évtizedekben hallottunk keresztény-mészárlásokról Dsedában és Damaszkusban, de nem hallottunk ilyenekről törökök által lakott helyeken. Az európai utazónak nyitva áll az utazás az egész török mozlímvilágon keresztül-kasul, míg egy utazás Szanaába, Hadramantba, vagy Nedsdbe még most is a legmerészebb vállalkozások közé tartozik. A szent helyek, Mekka és Medina meglátogatásáról nem is akarok szólni. Mindezek után azt kérdem, lehet-e bizonyos arab tudósok iratainak elméleti magyarázata alapján azt az állítást kockáztatni, hogy az arabság kevésbbé fanatikus, mint a törökség?

Eltekintve az Iszlám népeinek nemzetiségi gyűlölet által való ellentétbe hozására és nevezetesen az uralkodó török elemnek az arabbal való helyettesítésére tett kísérlettől a szabadelvű iskola modern keresztesei még egy más eszközt is találtak, t. i. a khalifaság jogának kérdését, melyre nézve évek óta azon fáradoznak, hogy Törökország szultánjait mint a khalifaméltóságnak voltaképen bitorlóit állítsák az igazhivők szemei elé és kimutassák, hogy ez a méltóság arab és nevezetesen a próféta családját, t. i. a Koreisitákat illeti. Mindenesetre igen különös benyomást tesz, ha katolikus és anglikán keresztények a mozlímok jogainak képviselőiül tolják fel magukat és egy oly kérdés megvitatásába bocsátkoznak, a melyet a mohammedán világ tulaj donképeni theologus-jogászköreiből egészen másképpen fognak fel és már évszázadok óta megoldottnak tekintenek. Ellenére szilárd elhatározásunknak, hogy az olvasót nem vezetjük be ezen alapján véve mozlím theologiai vita útvesztőjébe, még sem kerülhetjük el, hogy tájékoztatás végett ezen vita-kérdés főbb mozzanatait megemlítsük. Tudvalevőleg mindjárt

Mohammed halála után felmerült, de a tulajdonképeni pártküzdelem jellegét csak abban a mértékben öltötte, a melyben a mindinkább növekvő világi hatalom a hierarchikus szervezetet befolyásolta, vagyis a melyben a tulajdonképeni imámság khalifasággá és azután szultánsággá alakult át. »A meddig a khalifaság székhelye Medina volt és az összes mérvadó családok ott tartózkodtak, a khalifák megválasztásának ténye nagyobb rázkódtatások nélkül ment végbe egészen addig, a míg Ali megválasztatása egy véres háború okává nem lett. Más alakot öltött a dolog, a mikor a khalifaságot előbb Damaszkuszba, azután Kufa Anbarba és Bagdadba helyezték át.«* Itt ez nem is volt másképen lehetséges, miután a mozlímok felfogásában religio és királyság két oly fogalom, mely egymást kiegészíti és már Ibn Chaldun mint a mohammedán állam megkülönböztető jellegét emeli ki, hogy ebben az egyházi és világi hatalom egymástól elválaszthatatlanok, míg más népeknél a király csak a világi hatalom birtokosa. Ez ellen a tények gyakorlatából kifejtett felfogás ellen a jogtudósok jól kieszelt theologiai érveikkel sem érhetek el semmit, mert már a khalifaság első évszázadaiban látunk szerencsés kalandorokat, a kik távol attól, hogy a világi hatalom attribútumaival megelégedjenek, vallási dolgokban is függetleneknek mutatkoztak a törvényes khalifától. Kremer tehát joggal mondja (I. m. 417. l.), hogy »Szükségszerűen arra a nézetre jutottak, hogy két (sőt több) imám egyidejű létezése jogilag megengedhető, hacsak nem ugyanabban az országban, hanem egymástól távolieső vidékeken uralkodnak.« Nagyon nehéz lenne a khalifa felségjogaira nézve valamely szabályt felállítani, miután Mohammed helyettese legfelsőbb szellemi hatalmának elismerése csak az egyes uralkodók szeszélyétől függött. Míg Spanyolország mozlímjai édes keveset, vagy egyáltalán nem törődtek a bagdadi khalifával, addig azt találjuk, hogy a Samanidák, Charesmidák és Kelet-Ázsia más mozlím uralkodóházai nagyon aggódtak Bagdad részéről való jogaikba helyezésükért. Úgylátszik, hogy mint nem egy más dologban, úgy ebben is a mindenkori khalifa anyagi helyzete, politikai hatalma és nagysága játszott döntő szerepet, mert csak így magyarázható meg az a rendkívüli jelenség, hogy az ottomán uralkodók mint khalifák osztatlanabb elismerésben és tiszteletben részesültek, mint nem egy

*V. ö. Kremer A.: „Geschichte der herrschenden Ideen des Islam.“ 412. l.

bagdadi Omajjád vagy Abbasida. Az Ottoman császárság történetéből kimutatható, hogy az utóbbi három évszázadban az Iszlám összes fejedelmei Marokkóban épen úgy, mint Bocharában és Khokandban, Delhiben épen úgy, mint Bagdse-Szeráiban a mellett, hogy a pénzverési jogot maguknak tartották fenn, a pénteki imádság jogáért mégis Konstantinápolyba folyamodtak és a chutébe bevették az Ozmánházbeli uralkodó khalifa nevét. Ez még ma is szokásos és a bosnyák, az egyiptomi, az algíri pénteki imájában a négy első khalifa nevének említése után epén úgy imádkozik Abd-ul-Hamid szultán javáért és boldogságaért, mint az indus, maláj és a chinai. Könnyen érthető, hogy az együvé tartozásnak ez a benső köteléke nem nagyon tetszik a más hitű uralkodóknak és hogy az Iszlám ellenségei annak szétszakítására törekszenek. Az indok egészen nyilvánvaló előttünk, de az alkalmazott eszközöket czéltalanoknak és eredményteleneknek keli mondanunk. A mozlimok fogadatlan jogvédői természetesen leginkább abban tévednek, hogy az Ottoman uralkodóknak a khalifasághoz való jogát az alapon tagadják, hogy ez tulajdonképen a Koreisiták családját illeti meg. Ez az elmélet hatályát veszítette már az egyházi és világi hatalom előbb említett szétválaszthatatlanságánál fogva is. Kremer műve 426. lapján helyesen jegyzi meg, hogy az Iszlámban ennek eredeti szellemétől eltérő oly tanok léptek fel, melyeknél fogva épen nem szükséges, hogy az imám a Koreis-családból származzék, hanem minden merész lázadót törvényes uralkodónak kell tekinteni, ha csak a siker mellette van, a mint ezt különben legjobban láthatjuk az Ottoman szultánok immár több, mint háromszázéves khalifaságán. A forradalom, mely a törököknek, az iszlám úgynevezett natio militansának felemelkedésével végbe ment, oly teljes összhangban állt a mohammedán világ akkori politikai és társadalmi viszonyaival, hogy a khalifa választására vonatkozó alaptörvények fentartásáról époly kevéssé lehetett szó, mint ma ama vallásközösség kebelében beállott még nagyobb mérvű változások után. Ehhez járul az Iszlámnak a kereszténységgel szemben lényegesen átalakult politikai helyzete; egyenesen rajongó jövőpolitikusok túlfűtött agyai szüleményének kell neveznünk, ha bizonyos körök azzal a reménnyel kecsegtetik magukat, hogy vagy Törökország szultánjai teszik át székhelyüket Mekkába, vagy Medinába, mások szerint Damaszkuszba, vagy Bagdadba, ha meg akarják tartani maguknak a khalifai méltóságot, vagy pedig az ozmán uralomnak Európában

teljes összeomlása után a jövő Ozmanidák, mint egy parányi állam fejei talán Brussában, vagy Koniában fognak székelni, míg a próféta egy egyenes leszármazottja személyében visszaállított orthodox khalifaság székhelye, úgy mint első kezdetében, megint Mekkában vagy Medinában lesz. Ezen eseteknek, melyek csak az Iszlám fanatikus ellenségeinek, a hódításra vágyó politikusoknak lennének kedvére, egyike mellett sincs egy szikrányi kivihetőség sem. Először is az utolsó török még nem lépte át a Bosporust, hogy egyelőre egy ily eshetőséggel számoljunk, és ha ez meg is történt volna, a Szultán és a Porta épen olyan csekély kedvet éreznének a Mekkába, vagy Medinába való átköltözésre, mint az erősen szorongatott zsidók nem fognak az antisemiták kedvéért egy szerre családostól, cselédestől Jeruzsálembé vándorolni. Az Ottoman állam európai szemeknek feltűnő hibái, bajai és hiányai daczára eddig mégis a mozlím világ egyetlen par excellence európaivá alakult állama. A szultánnak sok oly török katonai és polgári hivatalnoka van, a kik az európai tudásból sokat elsajátítottak. És miután az Ottoman állam a Nyugathoz való részbeni alkalmazkodása által, továbbá saját műveltségvilágunk nem egy előnyének erejénél fogva nemcsak az Iszlám összes népei, hanem a japánok kivételével az összes ázsiai népek között joggal képviseli a leginkább európaivá tett államalakulatot, miután névszerint a mostani uralkodót nagyra-vágyás, felvilágosult főhivatalnokait nemzeti tudat tölti el, alig gondolható, hogy a szultánság egy tisztán egyházi khalifasággá vagy imámsággá alakuljon és hogy Abd-ul-Hamid, a ki ma még 12 millió török fölött uralkodik, eldobja a világi kormány-pálczát és a khalifák pásztorbotja után nyúljon. A mi már most a hatalom megosztását illeti, ez, a mint említettem, pusztán utópia. A mozlímek ezen jövendő pápája és a világi hatalmától megfosztott római pápa közötti hasonlat épen úgy sántít, mint sok más hasonlat. Mindenekelőtt, mint már többszörösen jeleztük, a mozlím társadalom nem is képzelheti el a khalifát világi hatalom nélkül; ez ellenkezne az Iszlám alapelveivel is, miután a vallás feje egyszersmind a Beit-ul-Mal, vagyis az államvagyon kezelését veszi át, ő tartozik az igazhivők anyagi helyzetéről gondoskodni, neki kell a dsihad-ot, vagyis a hitetlenek elleni háborút vezetni, egy szóval, mert neki nemcsak egyházi fejedelemnek, hanem világi uralkodónak is kell lennie. Azután még egy nyomós körülmény szól az ellen, hogy az Iszlám vezetését egy a Koreis-családból származó khalifa vegye

át és ezzel az arabok lépjenek előtérbe. Ezt a körülményt mindenekelőtt Arabia természeti alkotásában, még inkább azonban az arab nép társadalmi helyzetében véljük feltalálni. A nagy Arab-félsziget, mely egyes művelhető pontok kivételével nagyobb részét sivatagokból és pusztákból áll, a mohammedán hatalom bölesője volt ugyan, de nem az az ország, melyben ez a hatalom és nagyság további kifejlődését és tulajdonképeni megalapítását találhatta volna. Mert csak akkor szilárdult meg és érte el hatalma tetőpontját az Iszlám világ, mikor zászlóit más, a természettől jobban megáldott tájakra vitték volt, mikor syrok, perzsák, közép-ázsiaiak, indok (spanyolok) nyertek meg ezen hittan számára. Oly talajon, a melyet kilencz hónapon keresztül perzsel a nap forrósága, melyet egy folyórendszer jótevő nedvessége csak kevéssé üdít fel, melyen a vegetatio mindig szegényes volt, egy ily talajon csak nehezen élhet kultúra és valódi anyagi nagyság. Ezzel összhangban áll az arab népnek még most is nagyon kezdetleges állapota. Ennek a népnek több mint három negyedrészre egészen, vagy félig nomád, ennek folytán a társadalmi állapot legkezdetlegesebb fokán van. Annak idején anyagot szolgáltatott fanatikus kalandorok harczy vállalataihoz, ma azonban egyáltalában nem szolgáltathatja az államalkotáshoz szükséges elemet. Ebben a tekintetben az arab nép sokkal rosszabbul áll, mint a török, mert a míg az összesen 25 millió töröknek csak 25 százaléka nomád, addig Ázsia mintegy 12 millió arabja közül legfeljebb 4 millió esik a megtelepedett, műveltséget ápoló részre, míg 8 millió fél-, vagy egész nomád életet él. Szívesen elismerjük, hogy a megtelepedett syr, iraki, jemer, hedsaszi és omani szellemi képesség tekintetében magasan fölötte áll az ozmán, özbegnek és khazáni tatárnak, de nem szabad számitáson kívül hagyni az elvesző kisebbséget; nem hagyandó továbbá figyelmen kívül, hogy az arabot túlnyomóan kezdetleges társadalmi viszonyai az államalkotásra és kormányzásra képtelenné teszik. Könnyebb egy nagy folyót megállítani, mint egy arab beduint megtelepedésre bírni. A zabolátlan szabadság érzése az arabot mindig a legmakacsabb és legnehezebben kezelhető elemmé tette, innen az örökös pártharczok vad heve, innen a családi viszályok és ellenségeskedések, innen annak lehetetlensége ezt a népet máskép egy kalap alá hozni, mint esetleg egy nagy eszme által egy kifelé irányzott rendkívüli mozgalomban, a mi azonban a politikai hatalom befolyása következtében

Ázsiában ma lehetetlen. Hiszen ezek a pártharczok még a mekkai serif-család, Mohammed ezen tulajdonképeni leszármazottai igen szűk körében is kitörtek; ma az Aun- és Zeid-családok ágai állanak egymással szemben, azelőtt mások és még számosabban tették ezt és egy jövő khalifa Mekkában csak úgy tarthatná fenn magát, ha egy más mozlim hatalom védené és támogatná.

Látjuk tehát, hogy úgy a török elemnek az arabbal való helyettesítése, mint a világi és egyházi hatalomnak az Iszlám-ban kettéválasztása a tények erőszakos elferdítésén alapszik és az agyrémek közé utasítandó. Kérdezzük mégis: Ha az Iszlám elleni támadástól nem várható eredmény, minek akkor a roham, minek a merényletek egy bizonyos oldalról, midőn ezekkel a keleten uralkodó, amúgy is elég szomorú állapotokat csak rosszabbra lehet fordítani, lehet a zavart fokozni, de gyógyulást előkészíteni nem. Mondjuk ki ezért egészen nyíltan, hogy a tervek, melyeket egyes európai politikusok a mozlim világra nézve ma forralnak, nemcsak hogy nem lesz a nyugati művelő-missio erősségévé a közel keleten, hanem a titokban táplált hódító szándékokra is határozottan zavarólag kell hatniok. Ezek a csak ma álnokul elburkolt ellenséges szándékok csak még jobban elkésérik a kedélyeket a mozlim keleten, növelik a gyanakodást terveink iránt és általuk mintegy mi magunk nyomjuk a mozlimok kezeibe a paniszlamita eszmék fegyverét.

Ebben az értelemben fogom fel a paniszlamita mozgalom veszélyességét Európára nézve. Egy oly veszélyre, mely az így megerősödött Iszlamszövetség részéről fenyegetné Európát, semmi körülmények között sem lehet gondolni, miután azt a mondást, hogy »az egyetértés erőt ad«, csak egy fejlődésében előrehaladott társadalomra lehet alkalmazni és a kötelékek, melyek az Iszlám népeit összefűzik, még nagyon is lazák ahhoz, hogy a tettek mezején egy a Nyugat ellen irányzott közös támadásra, mintegy az eddig szenvedett méltatlanságokérti révanche-háborúra vezetve érvényesüljenek. Egyelőre legföljebb azok a hatalmak fogják a paniszlamizmus hátrányos következményeit érezni, a melyek a bajt maguk idézték elő. Franciaország, mely 50 évi uralma alatt algíri birtokaiból csak kevés vagy egyáltalában semmi hasznot húzott, sokkal több nyugtalanságnak lesz kitéve a paniszlamita mozgalom által szított időszakos lázongások tüze miatt és a jövőben aránylag még kevesebb haszna lesz birtokából. Az angolok állását Indiában szintén még nagyobb mértékben meg fogja ingatni a mozlim

alattvalói között terjedő elégtelen szellem és végül Oroszország is bizonyára kellemetlen tapasztalatokat fog tenni nem ugyan birtokai európai részében, hanem Közép-Ázsiában, a hol a mohammedán elem vegyületlenebbül, az anyaországtól a pusztaságok gyűrűje által elválasztva él. Ma még az özbegek tadsikok, kipcsakok nagyon is a hódítás első rémületének varázsa alatt állanak, ám összeköttetések az Iszlám többi világával az idők folyamán növekedni fognak és Turkesztán tartomány súlyos deficitje szükségképen szaporodni fog. Legnagyobb azonban a kár, melyet az európai műveltség világa általában szenved annak folytán, hogy a saját magunk által felébresztett fanatizmus miatt a modern polgárosodásnak a mozlim-ázsiai világba való bevezetése, mely már szerencsésen előkészült, haladás helyett csak vissza fog esni. Nagyon nem szívesen fogad el az ember tanításokat attól a hatalomtól, a mely a felvilágosodás és emberiség apostolaként vezette be magát és azután a függetlenség erőszakos elpusztítójának bizonyul. A Nyugat szándékai iránti bizalmatlanság ma már az Iszlámvilág minden részében felébredt és ma már a hevesvérű politikusaink szorongatása folytán túlságosan gyanúba vették a polgárosítás munkáját, melyet véghezvinni óhajtunk és mely egyedül lenne méltó arra, hogy jelszóként zászlóinkon viseljük, hogysen az a kívánt gyümölcsöket teremhetné.

Ebből a szempontból tekintve a dolgot a hátrányok megszüntetése végett valóban még a legegészségesebb eszköz a nagy német birodalmi kancellár, Bismarck, által képviselt irányzat: a közel keleten conservatív politika követése. A nagy német államférfiú egy török közmondás szellemében járt el: »Azt mondtam, hogy üsd, de nem, hogy üsd agyon.« A Portának korholás után további időt adott az életre és az Iszlám ezen egyetlen beszámítható államának lehetségessé tette, hogy erőit összegyűjtse és miután hatalmi állását Európában elvesztette, azt Ázsiában megalapítsa. Az ozmánóság, mint műveltségvilágunknak Ázsiában lanyha és álmos, de azért mégis valószínű közvetítője, ezen szerepének betöltésére a jövőben is bizonyára alkalmasabb lesz, mint valamely az Iszlám egyéb nemzetiségeiből vett, még nem ismert és ki nem próbált tényező. Minden tekintetben kárhozatos, erőszakos eszköz tehát egy paniszlamita mozgalom előidézése. Egyáltalában nem volt szükséges az évszázadok óta szunnyadó szellemeket felkölteni.

Vámbéry Ármin.